Prof. dr hab. Grzegorz Igliński
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Humanistyczny
Instytut Literaturoznawstwa
Katedra Literatury Polskiej

Olsztyn, dnia 3 lutego 2024 r.

RECENZJA
w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo Panu dr. Marcinowi Bajce

I. O kandydacie

Pan doktor Marcin Bajko jest badaczem cenionym i znanym w środowisku polonistów i literaturoznawców. Swoje zainteresowania ujawnił już w pracy magisterskiej zatytułowanej *Wizja kultury w twórczości Tadeusza Micińskiego*, która pozwoliła mu uzyskać tytuł magistra filologii polskiej dnia 10 czerwca 2005 roku. Od tej pory Miciński, jego życie i dzieła, pozostają do dziś jednym z głównych obszarów naukowych dociekań doktora Bajki.

Studia polonistyczne (w zakresie wiedzy o kulturze) doktor Bajko ukończył na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku i z tą jednostką jest związany jako pracownik badawczo-dydaktyczny. Pierwotnie był zatrudniony na stanowisku asystenta w Instytucie Filologii Polskiej, a potem — na stanowisku adiunkta w tym samym Instytucie. Obecnie jest adiunktem w Kolegium Literaturoznawstwa, w Katedrze Badań Filologicznych „Wschód — Zachód". Na Wydziale Filologicznym zdobył stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa (nadany uchwałą Rady tegoż Wydziału dnia 26 września 2013 roku) na podstawie rozprawy, którą później opublikował w zmodyfikowanej postaci pod tytułem *„Sny niezwykłe o Polsce i o Europie". Diagnoza kultury w pismach Tadeusza Micińskiego u progu pierwszej wojny światowej* (Kraków 2015).

Kontynuując badania skoncentrowane na twórczości Micińskiego, doktor Bajko ubiega się teraz o nadanie stopnia doktora habilitowanego w procedurze realizowanej również na Wydziale Filologicznym rodzimej uczelni. Upoważnia go do tego osiągnięcie naukowe w postaci monografii *Wojna, rewolucja, przewrót. Twórczość Tadeusza Micińskiego w latach 1914–1918* (Białystok 2023). To jego pierwszy wniosek w sprawie habilitacji. Wcześniej w żadnej jednostce naukowej doktor Bajko z takim wnioskiem nie występował i postępowanie habilitacyjne nie było w związku z tym prowadzone.

Proces zmierzający do nadania stopnia doktora habilitowanego Panu doktorowi Bajce opiera się na przepisach prawnych zawartych w Ustawie — Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz. U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.). Kryteria oceny (warunki nadania stopnia doktora habilitowanego) precyzuje art. 219 wspomnianej Ustawy. Ocenie podlega przede wszystkim przedstawione przez wnioskodawcę osiągnięcie naukowe albo artystyczne — wiąże się z tym pytanie, czy stanowi ono znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny (w przypadku doktora Bajki chodzi o literaturoznawstwo). Ponadto ocenić należy aktywność naukową albo artystyczną kandydata, a więc odpowiedzieć na pytanie, jak duże są jego zasługi w zakresie takiej działalności.

Przed doktoratem badacz wydał jedną monografię, a po doktoracie — aż trzy. Jeśli chodzi o rozdziały w pracach zbiorowych, to przed doktoratem ogłosił 18 takich szkiców, a po doktoracie — 15. Artykuły zamieszczone przez niego w czasopismach naukowych są natomiast dwojakiego rodzaju: część z nich to opracowania naukowe, a część to recenzje. Przed doktoratem opublikował dwa artykuły (oba będące recenzjami), a po doktoracie — osiem artykułów (pięć opracowań i trzy recenzje). Prawie wszystkie te publikacje znalazły się w czasopismach naukowych polskojęzycznych, mających długoletnią tradycję i cieszących się zasłużoną renomą: „Pamiętnik Literacki", „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza", „Bibliotekarz Podlaski", „Slavia Orientalis". Jeden artykuł ukazał się w czasopiśmie stosunkowo „młodym" („Prace Literaturoznawcze"), a jeden w periodyku obcojęzycznym („Фәнни Татарстан").

Doktor Bajko był też kilkakrotnie redaktorem naukowym tomów zbiorowych. Przed doktoratem współredagował dwa takie tomy, a po doktoracie — osiem, przy kolejnym zaś współpracował redakcyjnie.

Badacz ma też duże doświadczenia edytorskie. Przed doktoratem wydał opracowaną w sposób krytyczny rozprawę Micińskiego *Walka o Chrystusa* (Białystok 2011), a po doktoracie sfinalizował — w ramach grantu, którego był kierownikiem oraz jednym z głównych wykonawców — edycję krytyczną *Pism rozproszonych* tego pisarza (t. 1–4, Białystok 2017–2020). O skali tego projektu świadczy już sama objętość poszczególnych tomów, z których pierwszy liczy 576 stron, a każdy z pozostałych znacznie przekracza 800 stron. Ponadto doktor Bajko napisał obszerne wstępy — zarówno do edycji *Walki o Chrystusa*, jak i do *Pism rozproszonych* (tj. do tomu pierwszego i trzeciego).

Badacz brał również czynny udział w krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych. Przed doktoratem uczestniczył w dziesięciu sesjach, a po doktoracie — w szesnastu różnych spotkaniach.

II. Ocena osiągnięcia naukowego wskazanego przez kandydata

Monografia *Wojna, rewolucja, przewrót. Twórczość Tadeusza Micińskiego w latach 1914–1918* stanowi z jednej strony konsekwencję wcześniejszych studiów doktora Bajki poświęconych osobie i twórczości autora *W mroku gwiazd*, a z drugiej strony jest następstwem realizacji projektu grantowego „Naukowa edycja krytyczna »Pism rozproszonych« Tadeusza Micińskiego w czterech tomach (2015–2020)". Można więc powiedzieć, że badacz opracował w swojej monografii materiał źródłowy zebrany i wydany w *Pismach rozproszonych* — w tomie trzecim (*Eseje i publicystyka 1914–1918*) oraz w tomie czwartym (*Poezje rozproszone 1896–1918*). Uwzględnił również — z uwagi na czas powstania — dramat *Królewna Orlica*, w opracowaniu Teresy Wróblewskiej, wydany w serii *Utwory dramatyczne* (t. 4, Kraków — Wrocław 1984).

Praca doktora Bajki jest w dużym stopniu pionierska. Niewiele dotąd pisano na temat twórczości Micińskiego z lat 1914–1918, między innymi dlatego, że nie wiedziano o istnieniu całego szeregu publikacji pisarza. Penetrując biblioteki oraz archiwa rosyjskie i ukraińskie, badacz odnalazł wiele jego nieznanych utworów. W edycji *Pisma rozproszone* znalazły się właśnie — oprócz tekstów znanych — materiały zupełnie nieznane. Charakter tych tekstów okazuje się niezwykle różnorodny. Są wśród nich utwory publicystyczne i literackie w języku polskim i rosyjskim, przekłady z języków obcych na język polski i tłumaczenia polskich utworów na język rosyjski. Dominują wypowiedzi ogłaszane przez Micińskiego w prasie, ale są też rzeczy nigdzie niepublikowane.

Horyzont badawczy został w monografii wyraźnie zaznaczony: lata pierwszej wojny światowej (1914–1918), a więc ostatnie lata życia pisarza. Z uwagi na wspomnianą różnorodność tekstów metodologia nie może być zawężona do jednej określonej metody, „stanowi połączenie — jak czytamy we wprowadzeniu — dyskursu historycznoliterackiego i hermeneutyki literackiej" (s. 17). Hermeneutykę doktor Bajko rozumie w sensie wielopoziomowego wyjaśniania znaczeń tekstu (jego symboliki i rozmaitych odniesień, również wobec innych dzieł tego samego twórcy). Badacz przyznaje się, że w swoim sposobie postępowania badawczego podąża śladem wielkich literaturoznawców, zwłaszcza tropem znawcy twórczości Micińskiego, prof. Wojciecha Gutowskiego. Zmuszony jest także wykorzystać kontekst historyczny, stąd odwołania w jego pracy do dzieł historyków polskich i obcych.

Trafny tytuł monografii *Wojna, rewolucja, przewrót* wskazuje na trzy wydarzenia historyczne: wybuch pierwszej wojny światowej (1914), wybuch rewolucji lutowej w Rosji

(1917) i wybuch rewolucji październikowej (1917). Podstawowym celem badawczym staje się próba udowodnienia, że pod wpływem bolszewickiego przewrotu zmianie uległ światopogląd Micińskiego, a więc nastąpiło przejście od idei „lucyferyzmu chrystusowego" do idei — jak to doktor Bajko nazywa — „chrystocentryzmu absolutnego".

Struktura pracy jest przejrzysta, układ treści, ujętej w cztery rozdziały, nie wzbudza zastrzeżeń (oprócz kilku sekcji w podrozdziałach). Całość uporządkowano według klucza chronologicznego i rodzajowo-gatunkowego. Pierwszy rozdział (*Cezura wojenna. 1914*) wiąże się z początkową fazą wojny. Miciński przebywał wtedy jeszcze w Warszawie (z ponad dwumiesięczną przerwą, kiedy internowano go w Kałudze). Tytułową „cezurę" pojmuje doktor Bajko dwojako: jako cezurę biograficzną (sierpień/wrzesień 1915 — wyjazd Micińskiego z Polski do Rosji) oraz jako cezurę egzystencjalną (czas pokoju — czas wojny). Badacz przygląda się pisarzowi w kontekście biograficznym, historycznym i historycznoliterackim. Wspomina o zmianach zachodzących w postawie i życiu Micińskiego, jak również o zmianach w ocenie i odbiorze jego twórczości. Wykracza zatem w przyszłość i powołuje się na takie realizacje Micińskiego, jak artykuły *Kuźnica narodowa* (1916–1917) i *Do żołnierza Polaka* (1917). Zauważa, że wzmaga się u pisarza, widoczne już wcześniej, zaangażowanie narodowe i społeczne.

Badacz postrzega Micińskiego jako maksymalistę etycznego, jako propagatora heroizmu Thomasa Carlyle'a, jako pisarza narodowego, któremu nieobca była polityka, choć obca przynależność partyjna. W rozdziale analizowane są utwory powstałe przed opuszczeniem przez twórcę Warszawy i udaniem się do Moskwy: przede wszystkim reportaż *Życie Nowe* (1914), w którym Miciński opisuje swoją pracę w roli sanitariusza ochotnika niosącego pomoc rannym żołnierzom; oraz antygermański poemat *Widmo Wallenroda* (1914). Przywołane zostają ponadto: publicystyczny *List do współrodaków* (1915), poematy *Lucifer* [Przyszłaś do mnie, Wizjo straszliwa] (1914–1915), *Hymn do Italii!* (1915) oraz *Elogium Oyczyzny* (1915), a także *Bój po Kadorą* (1915) — luźny przekład wiersza Giuseppe Carducciego *Cadore*.

W kolejnych rozdziałach monografii doktor Bajko przedstawia szczegółowo publicystykę, poezję oraz dramat i prozę Micińskiego. Rozdział drugi (*Rosja 1915–1918. „Działacz polski" na froncie i na wiecu. Publicystyka*) dotyczy publicystyki z czasu pobytu pisarza w Moskwie. Badacz wyróżnia tutaj aż trzy etapy zdeterminowane wydarzeniami historycznymi i każdy z nich charakteryzuje w osobnym podrozdziale: a) wrzesień 1915 — luty 1917 (s. 69, ale na s. 61 figuruje marzec 1917); b) marzec 1917 — październik 1917 (s. 127, ale na s. 61 figuruje listopad 1917); c) listopad 1917 — marzec 1918 (s. 188).

Uprzedza jednak też o możliwości podziału tematycznego, niechronologicznego, wyróżniając teksty polityczno-narodowe, okolicznościowo-wspomnieniowe oraz o literaturze i sztuce. Pragnąc zapewne pokazać zmiany zachodzące w wypowiedziach Micińskiego, badacz stara się omawiać utwory zgodnie z czasem ich powstania. Poznajemy w ten sposób artykuł po artykule. Wytłuszczone tytuły niektórych z tych tekstów mają prawdopodobnie nie tylko zwrócić naszą uwagę na to, że przechodzimy do analizy nowego artykułu, ale chyba także podkreślić większe jego znaczenie od innych, mniej istotnych, choć również wspomnianych w monografii.

Omówienia wybranych przez badacza artykułów obejmują różne ich aspekty, w czym widać dążenie do całościowej charakterystyki. Analizowana jest treść i forma, zakładany adresat, cechy stanowiące o podobieństwie lub odrębności przywołanych publikacji. Artykułom z etapu pierwszego przypisane zostały następujące wyróżniki: porównywanie wydarzeń i zjawisk współczesnych z wydarzeniami minionymi (rzeczywistymi lub mitycznymi); przekonanie o narodzinach „nowego Polaka"; ukierunkowanie na prostego, niewykształconego, ale piśmiennego odbiorcę (chłopa, robotnika, żołnierza), albo ukierunkowanie podwójne, obliczone jednocześnie na prostego Polaka i polską elitę intelektualną; barwność narracji, celowa literackość; retoryka homiletyki, kazania lub tonacja aprobaty dla jednych stanowisk i mówców oraz dezaprobaty dla innych; poetyka ekspresjonistyczna; nasilenie symboliki solarnej; analogia pomiędzy Wielką Emigracją a emigracją, którą reprezentował Miciński; powracające motywy: piętnowanie imperializmu niemieckiego, idealizacja państw Ententy, wezwanie do „powszechnego braterstwa w Europie".

Wśród artykułów pierwszego etapu badacz zauważył kilka traktujących o narodach, które z czasem przyłączyły się do wojny, i postanowił wydzielić w podrozdziale specjalną sekcję poświęconą dziełom pisarza o tej tematyce. Z przeprowadzonych tutaj analiz wynika, że jedną z maksym patronujących pismom Micińskiego stały się słowa: „za waszą i naszą wolność" (s. 123), oraz że opowiedział się on za myślą Niccola Machiavellego.

W podrozdziale drugim doktor Bajko — podobnie jak w podrozdziale poprzednim — zauważa w artykułach Micińskiego kilka wiodących kwestii. Niektóre z nich właściwe są całej twórczości pisarza z okresu wojny, lecz niekiedy wyraźnie się nasilają. Teraz, w kolejnym etapie działalności publicystycznej, jest to idea wykuwania nowego świata i człowieka, Polski i Polaka, a także innych krajów europejskich i nowego powojennego ładu. Stąd częsty motyw kowala w kuźni świata i w europejskiej polityce, człowieka czynu, aktywnego w życiu społecznym i politycznym. Towarzyszą temu między innymi motywy

słońca, pszczół i Termopil. Kluczowymi zagadnieniami stają się: utworzenie polskich oddziałów w ramach armii rosyjskiej i wspólna walka z Niemcami; kształt polityczny i terytorialny przyszłej Polski; „dekalog" Polaka-patrioty; przestroga przed bolszewizmem; problem przywódcy („nowego Mojżesza").

Sześć artykułów etapu drugiego ukazało się w „Polskich Siłach Zbrojnych", efemerycznym organie prasowym Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego (Naczpol). Większość tych prac doktor Bajko poddaje analizie w odrębnej sekcji, którą stworzył w ramach podrozdziału drugiego (z taką samą wyjątkową sytuacją mieliśmy już do czynienia w podrozdziale pierwszym, w którym też występuje tylko jedna specjalna sekcja). Tym razem uzasadnieniem takiej decyzji jest nie tylko tematyka artykułów, ale również miejsce ich publikacji. Jeden z tych tekstów (*Trawki z okopów*, w monografii tytułowany czasem błędnie jako *Trawki w okopach* [s. 169, 170, 171, 315]) omówiony został poza sekcją (tuż przed nią). Ukazane w sekcji artykuły należą do typu reportaży, relacji i sprawozdań z ważnych wydarzeń. Dużo w nich portretów i ocen dowódców, generałów oraz niższych rangą żołnierzy, ale też polityków (na przykład premiera Rządu Tymczasowego), dużo opisów żołnierskiego życia, dużo akcentów antybolszewickich związanych między innymi z rosnącą agitacją rosyjską w szeregach polskich.

Dobrze, że w zakończeniu sekcji badacz stara się pokazać, co wyróżnia tę grupę utworów. Ma zapewne rację, że o ich stylu przesądził adresat — polscy żołnierze i polskie ziemiaństwo. Wymienia zatem następujące cechy: brak jakichkolwiek odniesień leksykalnych i symbolicznych do postaci Lucyfera i motywów „okołolucyferycznych" oraz zminimalizowanie odwołań mitologicznych i kulturowych (poza Biblią i chrześcijaństwem). Prace są więc mniej erudycyjne, za to dość obszerne. Co ciekawe, używane jest w nich niekiedy owadzie obrazowanie („mrowisko", „pszczoła", „insekt", „giez"). Okres pomiędzy marcem a listopadem 1917 roku, czyli okres Rządu Tymczasowego w Rosji, okazał się w sumie najintensywniejszym okresem działalności Micińskiego jako publicysty.

Podrozdział trzeci obejmuje pięć ostatnich prasowych wypowiedzi pisarza, ogłoszonych po wybuchu rewolucji październikowej, a zatem w sytuacji już dość niebezpiecznej dla przeciwnego bolszewikom autora. Badacz zauważył, że radykalizuje się ton szkiców, obnażają one antypolskie, właściwie ocierające się o zdradę narodową, działania tzw. „pająków agitacji", czyli bolszewików i działaczy SDKPiL oraz PPS-Lewicy. Język komentarzy i relacji staje się ostrzejszy, pełen ironii, bywa, że kiedy brakuje słów oburzenia, zaskoczenia lub konsternacji, ogranicza się do pytajników i wykrzykników.

Za jedno ze szczytowych osiągnięć publicystyki Micińskiego badacz uznaje — i słusznie — *Pierwszy dzień Zgromadzenia Prawodawczego*, mający walory literackie. Właśnie tutaj, w opisie utrwalania się bolszewickiej władzy, objawia się ironia, sugestywność, szyderstwo, humor, krótkie, ale celne i bolesne uwagi świadczące o braku złudzeń. W jednym z cytatów zauważymy niezgodność z tekstem tego artykułu zamieszczonym w *Pismach rozproszonych*. Tam bowiem czytamy: „Po dwóch godzinach czuję, że **spełnili** [podkr. — G.I.] swój obowiązek wytrzymania munduru polskiego pod gradem ciekawych spojrzeń" (t. 3, s. 491). Natomiast w monografii badacz cytuje: „Po dwóch godzinach czuję, że **spełniłem** [podkr. — G.I.] swój obowiązek wytrzymania munduru polskiego pod gradem ciekawych spojrzeń" (s. 195). Trudno rozsądzić, jak powinno brzmieć to zdanie, chociaż z tego, co doktor Bajko pisze o mundurze Micińskiego dalej (po cytacie), można domniemywać, że błędny zapis jest chyba w *Pismach rozproszonych*.

Z innych artykułów tego etapu wyłaniają się portrety polskich komunistów, konkretnych osób, które pisarz oskarża między innymi o zdradę narodową i wysługiwanie się bolszewikom. W zajmujący sposób przeanalizowany został ostatni opublikowany artykuł Micińskiego (*Do Templariuszów. List 1-szy*), ale też utwór ma ciekawą apostolską stylizację: „List pisze jeden z templariuszy do innych templariuszy, chciałoby się rzec: wielki mistrz do rycerzy swojego zakonu" (s. 209). Tekst zawiera pouczenia, prośby, wskazania, zalecenia. Wynika z troski o wojsko polskie w Rosji i o wszystkich Polaków w niej przebywających. „Narracja […] ma ton podniosły i uroczysty. […] Całość opiera się na walce sił dobra z siłami zła. To walka Chrystusa (już bez Lucyfera!) z Szatanem. Walka Templariuszy-Polaków z rosyjskim Szatanem — bolszewizmem, teraz już będącym rosyjskim państwem. Tylko dzięki wierze, dzięki pewności stania przy Chrystusie, możliwa jest perspektywa cudu […]" (s. 212). Zwycięstwo oznacza zmartwychwstanie ojczyzny. W związku z tym artykułem badacz dostrzegł rzecz ciekawą, a mianowicie, że publicystyka wojenna Micińskiego zatacza symboliczny, „epistolarny" krąg: rozwija się od *Listu do współrodaków* (1915) po list *Do Templariuszów* (1918). W obu pismach twórca zwraca się do ludzi takich, jak on sam, czyli myślących o dobru Polski.

Trzeci rozdział monografii (*Poezja Wielkiej Wojny*) zawiera charakterystykę twórczości poetyckiej. Jest ona rozpatrywana — podobnie jak publicystyka — przede wszystkim w kontekście historycznym, ale oprócz zmian zachodzących w niej szczególnie pod wpływem rewolucji lutowej i przewrotu bolszewickiego, poznajemy tutaj także najważniejsze motywy i cechy wyobraźni Micińskiego. Struktura rozdziału jest inna niż poprzedniego (drugiego) i następnego (czwartego). Został on podzielony na dwie części (w zasadzie podrozdziały), z

których jeden dotyczy wyobraźni wojennej pisarza, a drugi — kontekstów literackich (Leopolda Staffa i Edwarda Słońskiego). Każda z części jest rozczłonkowana na sekcje: część pierwsza zawiera ich aż dziesięć, a część druga — trzy. Takie rozdrobnienie wynika z różnorodności podejmowanych zagadnień i typowego dla monografistów dążenia do całościowego oglądu przedmiotu dociekań naukowych. Przypomnijmy, że część jest zwykle jednostką nadrzędną wobec rozdziału, a więc składa się ona z rozdziałów (jak w książce doktora Bajki *Heroiczna Apokalipsa*). Tutaj jest odwrotnie — rozdział składa się z części.

Przy okazji wyjaśnijmy kwestię stanu badań, gdyż doktor Bajko również i tu wybrał rozwiązanie inne niż zwykle. Stan badań najczęściej znajdujemy we wstępach rozpraw, rzadziej — zwłaszcza jeśli jest on bardzo obszerny — poświęca mu się cały pierwszy rozdział pracy. Tutaj zaś stan badań prezentowany jest i komentowany w każdym z rozdziałów: osobno pod kątem biografistyki Micińskiego (rozdział pierwszy), osobno pod kątem jego publicystyki (rozdział drugi), osobno pod kątem poezji (rozdział trzeci), a osobno pod kątem dramaturgii i prozy (rozdział czwarty). Taka segregacja może okazać się dla odbiorcy zaletą. Jeśli interesuje go na przykład publicystyka Micińskiego, to wszystko na jej temat (w tym stan badań) znajdzie on w rozdziale o publicystyce.

W rozdziale trzecim niepotrzebnie jednak omówienie stanu badań usytuowano w dwóch sekcjach (3.1.1. oraz 3.1.3.) części pierwszej, rozdzielonych sekcją zatytułowaną *O kilku zapomnianych wierszach z czasów wojny* (3.1.2.), a więc sekcją analityczną, w której badane są już wiersze. To utwory poetyckie przeoczone przez edytorów *Pism rozproszonych* (t. 4), dlatego doktor Bajko cytuje je w całości: *Zaklęcie*; *Miasto świętego Jana*; *Muza*; *Fragment* [Piorun i burzę, nie bukolik słodki]. W jednym z tych tekstów (*Miasto świętego Jana*) badacz znajduje „wszystko to, co Miciński rozwija, powielając w zmiennych konfiguracjach w innych swych wierszach z lat wojny" (s. 228), a więc: zmartwychwstanie Polski; Haceldamę, czyli biblijny motyw „roli krwi"; noc świętojańską; Króla Ducha, łączącego w sobie Lucyfera i Chrystusa. Byłby to zatem dobry wstęp do analiz kolejnych utworów.

Podstawową sekcją (i najobszerniejszą) w części pierwszej rozdziału jest sekcja poruszająca sprawy periodyzacji, poetyki i problematyki (3.1.4.). Przyjęty tutaj podział twórczości poetyckiej Micińskiego na trzy etapy odpowiada podziałowi publicystyki z tej samej wojennej epoki: 1) do rewolucji lutowej; 2) od rewolucji lutowej do przewrotu bolszewickiego; 3) po przewrocie bolszewickim. Różnice między podziałami sprowadzają się do dat etapu pierwszego i drugiego: etap pierwszy w publicystyce to wrzesień 1915 — luty (marzec) 1917, a w poezji to sierpień 1914 — marzec 1917; etap drugi w publicystyce to

marzec 1917 — październik (listopad) 1917, a w poezji marzec 1917 — listopad 1917. Etap trzeci w publicystyce i w poezji wyznaczają tożsame daty: listopad 1917 — marzec 1918.

W ramach pierwszego etapu badacz wyróżnia dwa okresy, warszawski i rosyjski. W okresie warszawskim (równoznacznym z pierwszym rokiem wojny) znajduje poezję czynu, poezję idei, utwory okolicznościowe i patriotyczne, ale nie agitacyjne. Twierdzi, że Miciński przemienił się „w kaznodzieję i uprawiał kerygmatykę świecką o zabarwieniu religijnym: głosił orędzie o rychłym zmartwychwstaniu Polski" (s. 241) złożonej do grobu, ale nieumarłej; przyjął „rolę kapłana, celebranta duszy narodowej" (s. 242), przewodnika narodowego. Podmiot jego wierszy przeżywa los zbiorowy „nie martyrologicznie, lecz heroicznie" (s. 242), „»wiara ewangeliczna« góruje nad »wiarą polityczną«" (s. 245). Utwory wyróżnia: ton rezurekcyjnego optymizmu; idea jedności słowiańskiej (kolektywizm); wiara w Rosję (w duchu wybaczenia krzywd i w imię walki ze wspólnym wrogiem — Niemcami); spotęgowane światowym konfliktem antygermańskie nastawienie; pojawienie się po raz pierwszy potrójnej postaci, która zdeterminuje przyszłe poezje Micińskiego: Lucyfer — Król Duch — Chrystus; litanijny i modlitewny styl wypowiedzi. Natomiast w okresie rosyjskim przeważa temat wygnania z kraju oraz tułaczki w Rosji. Towarzyszy temu motyw ziemi obiecanej związany z powrotem do odrodzonej Polski.

W drugim etapie twórczości poetyckiej motyw wygnańców-Polaków schodzi na dalszy plan. Zaczyna dominować temat polskich formacji wojskowych w Rosji, a głównym bohaterem staje się polski żołnierz. Entuzjazm wiosenny z 1917 roku zaczyna ustępować „umiarkowanemu optymizmowi miesięcy letnich, wreszcie rozczarowaniu wczesnej jesieni" (s. 255). Badacz zauważa wśród tekstów znaczne podobieństwo tematyczne i metaforyczne. Tematy są zawężone do spraw wojennych i polskich, a metaforyka ma charakter biblijny, rezurekcyjny, solarny, apokaliptyczny. Widać ponadto związek wierszy z ówczesną publicystyką Micińskiego, co skłania doktora Bajkę do postawienia tezy, że w twórczości poety „wytworzył się jeden nieznający granic gatunkowych mito-świat. […] To zmiksowany, przenikający się świat fikcji oraz rzeczywistości lat wojny" (s. 259). Współtworzą go elementy zaczerpnięte z literatury romantycznej, z mitologii i folkloru tatrzańskiego, z Biblii, z polskiej historii, z miejsc historycznych, symbolicznych lub mitycznych. W związku z tym za bardzo ważne należy uznać twierdzenie badacza, że w celu dobrego zrozumienia poezji Micińskiego z lat wojny należy wykorzystać jego równolegle rozwijającą się publicystykę, a dodatkowo oba rodzaje twórczości „weryfikować i konfrontować z wiedzą historyczną, aktualnymi wydarzeniami na arenie międzynarodowej oraz wewnętrznej: polskiej i rosyjskiej" (s. 267).

W wymiarze metafizycznym mito-świata poety ścierają się dwie siły: Chrystus-Lucyfer (Polska, państwa Ententy, wolna i wolnościowa Rosja) oraz szatan-Jaszczur (Niemcy, państwa centralne). Zadanie Lucyfera jako nosiciela światłości sprowadza się do zwiastowania Słońca, czyli Chrystusa (też Króla Ducha). W płaszczyźnie fabularnej „opowiadana jest wciąż ta sama historia: dzieje wygnańców w Rosji, niczym Izraelitów w Babilonie. Obietnica powrotu do »Ziemi Obiecanej« i budowa »Miasta świętego Jana« (którego budowa w sercach i duszach Polaków odbywa się już na rosyjskiej ziemi). Pomóc ma w tym »Tytan rozpętany« (Prometeusz), maska Lucyfera (lub Chrystusa), najczęściej Król Duch, przyjmujący jedną z tych postaci" (s. 263).

Utwory — co nie dziwi na tle całego wcześniejszego pisarstwa autora *W mroku gwiazd* — utrzymane są w stylu ekspresjonistycznym, o czym świadczy zdaniem badacza zwłaszcza nadmierna wykrzyknikowość oraz „używanie wielkich liter w obrębie całych, specjalnie w ten sposób wyróżnionych, wyrazów" (s. 266).

Może wydawać się trochę zaskakujące, że badacz nie przechodzi w omawianej sekcji do analizy tekstów poetyckich z trzeciego etapu twórczości Micińskiego. Domyślać się jednak należy, że jego spostrzeżenia o mito-świecie czy ekspresjonizmie dotyczą również tej ostatniej fazy. Sekcję zamyka natomiast podział poezji Micińskiego z lat 1915–1918 na trzy grupy, „przy czym druga i trzecia są w dużym stopniu identyczne: obecne w nich słowa-klucze i metafory często mieszają się i przenikają" (s. 268). Podział jest uzasadniony i porządkuje dzieła poety, ale czy powinien być właśnie w tym miejscu.

Uwzględniając kryterium tematyczne, doktor Bajko wyodrębnia:

1) utwory okolicznościowe, „upamiętniające ważne dla Polaków wydarzenia" (s. 268);

2) utwory metafizyczno-egzystencjalne, „ściśle jednak związane z miejscem oraz czasem ich powstania" (s. 270) — i przy okazji tej grupy badacz przedstawia między innymi teksty z trzeciego etapu twórczości Micińskiego;

3) utwory biblijno-rezurekcyjne i literacko-rezurekcyjne, „w których Miciński wyzyskał topos niewoli, wygnania narodu żydowskiego, opisany w Starym Testamencie" (s. 275).

Za źródła inspiracji uznane zatem zostają: polityka, Biblia i literatura.

W osobnej sekcji (3.1.5.) doktor Bajko komentuje trzy teksty (z 1915 roku) będące fragmentami projektowanego dzieła epopeicznego lub kilku dzieł: *Elogium Oyczyzny*; *Katedra podziemna*; *Widzenie Polski*. Zostały wyróżnione, bowiem wiele je łączy i dowodzą wielkich ambicji Micińskiego: „[…] wykazują podobieństwo stylistyczne i formalne. Poza archaizacją języka wyraźnie widać w nich inspirację *Królem-Duchem*, skłonność autora do dygresji, stosowanie ironii romantycznej i retorycznej, wstawki autotematyczne […]. We

wszystkich trzech utworach pojawia się postać Księcia" (s. 277). Pragnąc podkreślić nasilanie się w tekstach poety obecności figury Króla Ducha, badacz przywołuje tutaj też wiersz *Widma Witołda* (1918).

Podobnie postępuje w kolejnej krótkiej sekcji (3.1.6.), ale tym razem analizuje trzy utwory powstałe przed przewrotem bolszewickim, które wiąże forma poematu utrzymanego w konwencji dygresyjno-ironicznej, wykorzystującego także kategorie wzniosłości i patosu: *Wojna* (1916), *Warownia* (1917), *Wawelu dzwon… w Piotrogrodzie!* (1917). Charakterystyki są krótkie i rzeczowe. Pierwszy z tych tekstów badacz nazywa poematem historiozoficznym przynoszącym „zaktualizowaną panoramę pierwszej wojny światowej z punktu widzenia narodu polskiego" (s. 279) oraz sugerującym, że konflikt zbrojny jest wpisany w plany Opatrzności związane wyzwoleniem uciśnionych narodów. Poemat *Warownia*, którego tytuł oznacza Polskę, „opowiada dzieje Polski od XVIII wieku, od momentu tragicznego jej końca, aż do czasów współczesnych — do rewolucji lutowej i pierwszych tygodni rzeczywistej dwuwładzy w Rosji. Stąd pojawia się tu w pełni zaznaczony w formie poetyckiej wątek bolszewicki" (s. 281). Poemat *Wawelu dzwon… w Piotrogrodzie!*, który ukazuje Zjazd Wojskowych Polaków służących w armii rosyjskiej, zalicza badacz „do jaśniejszych punktów wojennej muzy poetyckiej" (s. 283) Micińskiego.

Z powodu wyraźnej antybolszewickiej postawy poety, sekcję następną (3.1.7.) doktor Bajko poświęcił obrazowi bolszewików — Miciński wprowadza ich stosunkowo często do swych dzieł, ale dopiero po rewolucji lutowej, kiedy zdobyli jakiś wpływ na władzę w Rosji. Obraz wyłaniający się z utworów jest zdecydowanie negatywny: „Bolszewicy powiązani są najczęściej z Niemcami […], czasem z Żydami […], tym samym zostają niejako odgrodzeni od Rosjan, zwłaszcza tych uciemiężonych przez wieki ucisku carskiego oraz tych, z którymi poeta widzi możliwość porozumienia w ramach solidarności słowiańskiej" (s. 286). Na podstawie wybranych tekstów badacz wymienia przywary, jakimi Miciński najczęściej obdarza bolszewików: złodziejstwo, wiarołomstwo (rzekomy pacyfizm), strach przed wymiarem sprawiedliwości, posuwanie się do zbrodni i gwałtu. W ten sposób kształtuje się „Wampiryczny obraz bolszewików pijących krew Polaków" (s. 290), co widać szczególnie w wierszu *Noc w Piotrogrodzie* (1917). W innych utworach badacz dostrzega autocenzurę, poeta — w obawie przed cenzurą wydawniczą — nie wypowiada się już wprost. Generalnie rzecz biorąc, Miciński traktował przywódców partii bolszewickiej oraz jej entuzjastów (także polskich) za głównych wrogów nie tylko Polski, ale i samej Rosji.

Tak dochodzimy do zasadniczej sekcji (3.1.8.), w której badacz dowodzi porzucenia przez poetę lucyferyzmu chrystusowego, idei filozoficzno-religijnej rozwijanej od czasów

tomiku *W mroku gwiazd* (1902): „W twórczości poetyckiej Micińskiego doby pierwszej wojny światowej następuje wymowny proces przejścia i rozłączenia. Przejścia od »strony Lucyfera« (od przełomu 1914/1915) do »domeny Chrystusa« (po przewrocie bolszewickim, 1917/1918), w którym nie ma miejsca dla Lucyfera. To proces rozdzielenia tych postaci, kres idei lucyferyzmu chrystusowego" (s. 298). Utwory powstałe po październiku 1917 roku realizują „neochrystianizm bez Lucyfera". Pozostaje Chrystus katolickiej (dawnej i przyszłej) Rzeczypospolitej, jakby tylko on mógł stawić czoła szatańskiemu bolszewizmowi.

W poematach *Lucifer* [Przyszłaś do mnie, Wizjo straszliwa] i *Elogium Oyczyzny* zaznacza się jeszcze dominacja lucyferycznej perspektywy. W kolejnych utworach stopniowo przewagę zaczyna zdobywać perspektywa chrystocentryczna. Jednym z powodów tej zmiany jest według badacza specyficzny adresat poezji Micińskiego, który mógł skojarzyć Lucyfera ze zwykłym diabłem i nie zaakceptować go w roli zbawcy. „W tygodniach po październiku 1917 roku […] w tekstach poety niepodzielnie panuje już Chrystus, zapisywany najczęściej wielkimi literami" (s. 301).

Pewnym wyjątkiem jest poemat *Pszenica i kąkol* (1918), w którym Lucyfera przywołuje się w pozytywnym kontekście, co mogłoby przeczyć twierdzeniu o „krachu" lucyferyzmu chrystusowego. Doktor Bajko przekonująco jednak wyjaśnia, że tekst powstał wiosną 1917 roku, a więc w innej sytuacji historycznej (po rewolucji lutowej), będącej źródłem nadziei na odzyskanie przez Polskę niepodległości, „na którą przyzwolić miała nowa, republikańska Rosja, w myśl idei samostanowienia narodów" (s. 303). W związku z tym nie wspomina się w poemacie o bolszewickim zagrożeniu.

W utworach powstałych po dojściu bolszewików do władzy nadzieja pokładana jest już gdzie indziej. „Chodzi o solaryzm czasów wojny, o słonecznego Chrystusa […]: wszystkie pojawiające się w wierszach Micińskiego słońca są przeczuciem i olśnieniem dotyczącym finalnych losów, a nie doznaniem życia w wymiarze czasowym, historycznym" (s. 306). Złu, definiowanemu teraz jako bolszewickie barbarzyństwo zagrażające cywilizacji Zachodu, może przeciwstawić się tylko Chrystus.

Ponieważ słońce należy do najważniejszych symboli w wojennej twórczości poety, doktor Bajko zdecydował się przedstawić ten element obrazowania w osobnej sekcji (3.1.9). Wyjaśnia na wstępie, że solaryzm ów stanowi kontynuację solaryzmu przedwojennego, przejawiającego się w rozmaitych pod względem gatunkowym utworach Micińskiego. Badacz próbuje wydobyć różnice i w ten sposób charakteryzuje interesującą go twórczość czasu wojny. Zauważa przede wszystkim, że wojenny solaryzm poety jest totalny, wszechobecny. Opozycja dobra i zła funkcjonuje jako opozycja światła i ciemności, słońca i

księżyca, świtu i zmierzchu, dnia i nocy — i to na dwóch poziomach: historycznym (ziemskim) oraz metafizycznym.

Pierwszą część rozdziału trzeciego zamykają uwagi o grotesce i poetyce wzniosłości (sekcja 3.1.10.). Badacz próbuje zweryfikować dotychczasowe opinie, według których obecna we wcześniejszych dziełach Micińskiego „wzniosła groteska" ustąpiła w czasie wojny „groteskowej wzniosłości". W tym celu wyjaśnia, co rozumie przez „groteskową wzniosłość": jest to „jakość, która (w przeciwieństwie do »wzniosłej groteski«) — nie odrzucając ani zaprzeczając pojęciom »wzniosłym«, nie podając ich nawet w wątpliwość — wychwala te wartości w sposób hiperboliczny lub egzotyczny (wywołujący efekt zadziwienia), stwarzając efekt groteskowości" (s. 319). Przeprowadzone przez doktora Bajkę analizy wierszy Micińskiego z lat wojny potwierdzają, że zwyciężyła „groteskowa wzniosłość", ale nie we wszystkich tekstach i nie w równym stopniu. W utworach powstałych po przewrocie bolszewickim „groza sytuacji politycznej, sprawiła, że groteskowa estetyka we wzniosłej formie ustąpiła miejsca tragizmowi […] we wzniosłej formie" (s. 325).

W części drugiej rozdziału trzeciego doktor Bajko wprowadza do swoich rozważań konteksty interpretacyjne w postaci twórczości wojennej Leopolda Staffa oraz Edwarda Słońskiego. Tytuł tej części jest jednak trochę mylący, bowiem nie tylko o tych poetach tu się mówi. Jedna z sekcji (3.2.3.) dotyczy bliskich relacji Micińskiego z wybitnymi twórcami rosyjskimi — Konstantinem Balmontem i Andriejem Biełym.

Wybór autora *Snów o potędze* badacz uzasadnia trojako: a) ponieważ debiutancki tom poezji Staffa zestawiano z opublikowanym wkrótce po nim jedynym tomem poezji Micińskiego, to powstaje naturalna chęć, aby przyjrzeć się temu, co tworzyli oni w czasie wojny; b) ponieważ w okresie wojennym obaj poeci znaleźli się w Rosji, to bardzo możliwe, że ich spojrzenie na rzeczywistość stało się podobne; c) powstaje też pytanie, czy istnieją jakieś istotne różnice w sposobie przedstawiania przez nich wojny i jej skutków. Natomiast wybór Słońskiego „ma na celu zestawienie poezji Micińskiego z najpopularniejszym autorem wierszy na ziemiach polskich zajętych latem i jesienią 1915 roku przez Niemców. Konieczna jest tu obecność poety, którego sławę autor *Widma Wallenroda* oglądał z bliska w pierwszym roku wojny […]. Jedna poezja oświetli drugą" (s. 330).

Różnice pomiędzy Staffem a Micińskim są według badacza następujące: a) Staff jawi się pacyfistą i traktuje wojnę jako zło, Miciński zaś widzi w wojnie nadzieję na lepsze jutro; b) Staff nie jest poetą zaangażowanym politycznie, a Miciński — tak; c) Staff okazuje się bardziej realistyczny i szczegółowy w opisach wojny, nie estetyzuje jej, nie unika drastyczności, Miciński zaś jest bardziej uduchowiony i uwznioślony, nie interesuje go to, co

„prozaiczne”; d) Staff — będąc klasycystą, przywiązuje duże znaczenie do formy wiersza, Miciński — ekspresjonista wyrosły z ducha poezji romantycznej, postępuje z miarą wiersza dość swobodnie. Mimo tych różnic badacz dostrzega wspólną obu poetom przemianę: wojna zbliżyła Staffa do Boga (o czym świadczą powojenne tomiki poezji), a bolszewickie bestialstwo zbliżyło Micińskiego do Chrystusa. Natomiast wojenny zbiór wierszy Staffa *Tęcza łez i krwi* (1918) cechuje to samo, co teksty Micińskiego z lat 1914–1918: wzniosłość i romantyczna topika. Są też inne wspólne elementy: a) dwojaki sposób wypowiadania się podmiotu — za pomocą formy „ja” (zwłaszcza kiedy pojawiają się apostrofy do narodu lub ojczyzny) albo formy „my”, kiedy mówi polski naród; b) motywy krwi i ofiary; c) idea wolności; d) tęsknota i pragnienie powrotu do polskiej ziemi, „co łączy się z motywem wygnańca, wychodźcy” (s. 342). Badacz nie jest gołosłowny, przeprowadza między innymi analizę porównawczą wierszy *Wychodźcy* Staffa i *Wygnańcy* Micińskiego.

Doktor Bajko stara się być obiektywny w ocenach, a nawet otwarcie deklaruje: „Konieczne wydaje się tu zastrzeżenie: stronię od wartościowania poezji wymienionych poetów. Nie uważam, aby to, co tworzył Miciński w czasie wojny miało wyższą rangę artystyczną od tego, co tworzył Staff czy Słoński” (s. 330). Przeczą temu słowa kończące sekcję (3.2.1.) o Staffie:

> Kończąc zestawienie wojennej poezji Staffa z takąż poezją Micińskiego, należy postawić pytanie o wartość tej twórczości. Jeśli uznamy, że idiolekt pierwszego […] w obliczu wojny się załamał, to czy można uznać, że idiolekt drugiego z wymienionych, „dostał potężny impuls twórczy, nie tylko nie zgasł, ale eksplodował przedziwną poezją”? Tak, z pewnością. Różnie można oceniać poezję Micińskiego z „czasów kosmicznego wstrząsu”, ale z pewnością wojna dodała jej pewnej, by tak to określić, totalności. Przez totalność rozumiem mało zrozumiały dla niewtajemniczonych solarno-mocarny, ezoteryczny wręcz język zanurzony w przebudowanym na czas wojny, a znanym już przed jej wybuchem, mito-świecie, a także bezkompromisowość w nieoglądaniu się na ówczesną modę, czyli na poezję wojenną uprawianą przez twórców legionowych, taką, jaką tworzył chociażby najsłynniejszy z nich, Edward Słoński.
>
> (s. 352–353)

„Niewtajemniczony” czytelnik monografii może odebrać taki sąd właśnie jako wartościowanie: Miciński to twórca „totalny”, czyli wielki, któremu wojna dodała skrzydeł, Staff to poeta przeżywający kryzys twórczy, a Słoński to już autor *minorum gentium*. Czytając monografię, wyczuwa się sympatię, jaką żywi doktor Bajko wobec Micińskiego. Pytanie tylko, czy bez tej fascynacji pisarzem mogłaby powstać tak ciekawa monografia, jakakolwiek zresztą monografia. Czy możliwa jest absolutna bezstronność „w pisaniu o czyimś pisaniu”?

Zestawienie twórczości Micińskiego z poezją Słońskiego (sekcja 3.2.2.) sprowadza się do wydobycia istotnych różnic: a) politycznych — Słoński jest antyrosyjski, legionowy, opowiada się po stronie niemieckiej, Miciński zaś jest antyniemiecki, opowiada się po stronie

rosyjskiej; b) poetyckich — twórczość Słońskiego jest łatwa w odbiorze, niewyrafinowana formalnie i intelektualnie, trafiająca w gusta powszechne, rzewna i śpiewna, zaś twórczość Micińskiego jest elitarna, erudycyjna, hermetyczna, niekiedy manieryczna.

Trochę zaskakujące, że dalszy ciąg rozważań o relacji „Słoński — Miciński" badacz kontynuuje w sekcji kolejnej, zatytułowanej *Rosyjsko-polskie przyjaźnie poetyckie* (3.2.3.). Nie eksponuje teraz różnic między poetami, ale to, co ich łączy. Po pierwsze, chodzi o tytuł anonimowego XIX-wiecznego utworu *Idzie żołnierz borem, lasem…* — taki tytuł nadał Słoński w swojemu wierszowi i całemu tomikowi (1916), a Miciński swojemu reportażowi (1917). W ten sposób obaj odwołali się do tej samej tradycji niepodległościowej. Czemu jednak badacz pisze o tym teraz, skoro poprzednia sekcja (3.2.2.) miała — chyba nie bez powodu — tytuł *Słoński: „Idzie żołnierz borem, lasem…"*? Po drugie, za łącznik (przyznając, że „mniej oczywisty") uznaje doktor Bajko wątek rosyjski. Otóż Słoński opublikował wiersz *Do Rosji* (1918), antysowiecki z ducha. Badacz podejrzewa, że gdyby Miciński jeszcze wtedy żył, to prawdopodobnie „zgodziłby się on z ponadczasowymi, i dziś aktualnymi słowami wiersza Słońskiego" (s. 360).

Zasadniczą treść sekcji (3.2.3.) stanowią jednak kontakty Micińskiego z twórcami rosyjskimi i jego upodobania lekturowo-przekładowe. O jednym ze związków poetyckich świadczy napisany wspólnie z Konstantinem Balmontem utwór *Za waszą i naszą swobodę!*, którego powstanie badacz próbuje wyjaśnić. Potwierdza też i dokumentuje znajomość naszego poety z Andriejem Biełym.

Ostatni rozdział monografii dotyczy prozy i dramaturgii Micińskiego. Ten rodzaj twórczości wojennej pisarza badacz omawia dopiero teraz, ponieważ jest ona bardzo skromna (obejmuje w zasadzie dwie nowele, dwa dramaty i jeden fragment dramatyczny w języku rosyjskim). W uwagach wstępnych do rozdziału doktor Bajko wyjaśnia przyczyny tego stanu rzeczy i pisze o recepcji tekstów. O ile nowele „właściwie nie uczestniczyły w procesie literackim" (s. 370), o tyle oba dramaty są badaczom dobrze znane. Z tego powodu omówione zostają w pracy teksty nowelistyczne, jedna ze sztuk i ów fragment dramatyczny, niedawno odnaleziony i wraz z nowelami opublikowany w *Pismach rozproszonych* (t. 4). Autor monografii ma możliwość przyjrzenia się dramatom „z perspektywy wojennej publicystyki oraz poezji Micińskiego" (s. 373), a tego kontekstu wcześniej w badaniach nie wykorzystywano.

Na strukturę rozdziału składają się trzy podrozdziały, ponumerowane jednak tak, jakby to były sekcje w podrozdziałach; na przykład podrozdział pierwszy — co trudno wytłumaczyć — oznaczony jest: 4.2.1. (powinno być raczej: 4.1.). W podrozdziale tym poddany zostaje

analizie dramat *Królewna Orlica* (powst. 1915–1917), mówiący o walce żywiołu germańskiego z żywiołem słowiańskim, oraz fragment dramatyczny *Stos Jana Husa* (ros. *Костёр Яна Гуса*, 1916), chociaż tytuł podrozdziału fragmentu tego nie anonsuje.

Zdaniem doktora Bajki główną rolę odgrywają w *Królewnie Orlicy* mężczyźni: Mag Twardowski — lucyferysta, sceptyk i trzeźwy realista, i Jan Własstowic — bohater chrystusowy, przewodnik narodu polskiego w drodze do niepodległości. Ten pierwszy to niejako „stary" Miciński, „pozostający pod wpływem niemieckiej kultury" (s. 377), ten drugi to „nowy" Miciński, ten z czasów pierwszej wojny światowej. W kreacji osoby Jana Własstowica badacz dostrzega kilka paralel, zarówno z postaciami znanymi z innych utworów pisarza, jak i z postaciami historycznymi. Również najważniejsza bohaterka, Walgieria Burzana, słowiańska kapłanka i wieszczka, posiada swoje odpowiedniki we wcześniejszych dziełach Micińskiego. „Jej zadaniem jest stymulacja męskich bohaterów, wzmaganie w nich siły, przeobrażanie śmiertelników w herosów" (s. 378). W swojej interpretacji badacz zwraca uwagę na wątek polsko-rosyjski. W konflikcie rodzinnym między Tatianą a jej ojcem — kolejnymi bohaterami dramatu — widzi zderzenie nowej Rosji (uznającej swoje winy wobec zniewolonych przez siebie krajów, takich jak Polska, i pragnącej pojednania) ze starą Rosją, despotyczną, imperialistyczną, proniemiecką. Zasadnicze zatem przesłanie utworu ma charakter polityczny: Rosja powinna się przeobrazić, przyznać do błędu i zwrócić wolność narodom, które sobie podporządkowała: „Dokonać ekspiacji i zadośćuczynienia" (s. 380).

Analiza dramatu *Królewna Orlica* prowadzi doktora Bajkę do dwóch ciekawych wniosków, które odnoszą się również do innych utworów pisarza. W swojej sztuce „Miciński podjął […] temat jednoczesnej trywialności, absurdu życia i jego wagi, sensowności umocowanej w bytach wyższego rzędu (ojczyzna, naród, Opatrzność)" (s. 379). Natomiast jeśli chodzi o formę, to badacz skłania się ku twierdzeniu, „że misterium w myśli poety zawsze bierze górę nad jasełkami, zaś tragizm i powaga przesłaniają groteskę" (s. 380).

Przechodząc do omawiania fragmentu dramatycznego *Stos Jana Husa*, doktor Bajko informuje o trudności w ustaleniu, „czy jest to tłumaczenie napisanego po polsku utworu, powstałe na potrzeby rosyjskiej gazety" (s. 382). Prawie cały tekst wypełnia mowa przedśmiertna tytułowego bohatera, czeskiego męczennika z przełomu XIV i XV wieku, usytuowanego w realiach moskiewskich, nawiązująca wprost do wojny z lat 1914–1918. Treść mowy łączy się „z rozwijaną w 1916 roku przez Micińskiego w innych utworach […] ideą braterstwa narodów słowiańskich oraz wizją powrotu »wygnańców« »z ziemi obcej« do Polski" (s. 383).

Podrozdział o dramaturgii doktor Bajko kończy prowokacyjnym pytaniem o to, w jaką stronę rozwinęłaby się tego rodzaju twórczość Micińskiego, gdyby pisarz ocalał i mógł działać w wolnej Polsce, a więc czy napisałby na przykład „dramat polityczny na temat bolszewików" (s. 384). Pytanie to uzasadnia przypadkiem Wacława Grubińskiego, który po powrocie z Rosji wydał komedię *Lenin*. W trochę podobny sposób, myśląc o hipotetycznej przyszłości, doktor Bajko zastanawiał się już we wprowadzeniu do monografii nad losami lucyferyzmu chrystusowego: „[…] nie twierdzę, że gdyby pisarz nie zginął tragicznie w 1918 roku i dane mu było wciąż tworzyć, w przyszłości nie powróciłby do zarzuconej koncepcji. Być może Lucifer… zmartwychwstałby" (s. 21).

W podrozdziale drugim rozdziału czwartego otrzymujemy wnikliwą analizę pierwszej z nowel, zatytułowanej *Miłość Anahity* (1916), którą wyróżnia tematyka ormiańska. Prześladowania Ormian przez Turków (należących podczas wojny do sojuszników państw centralnych) Miciński umieszcza, zdaniem doktora Bajki, w szerszym kontekście — „nowożytnej walki religijnej pomiędzy chrześcijaństwem a islamem" (s. 387). Głównego bohatera, pragnącego wyzwolić ukochaną Anahitę z rąk tureckich, badacz nazywa osobowością „graniczną", bo łączącą w sobie „polskość (prymarnie), ormiańskość (wtórnie, poprzez przodków) i rosyjskość (adaptowaną, jako rosyjski wojskowy)" (s. 387). W swojej analizie doktor Bajko przygląda się noweli na tle innych dzieł Micińskiego, znajdując paralele między różnymi bohaterami. W celu pełniejszej interpretacji wykorzystuje też rosyjskojęzyczną wersję utworu. Z uwagi na czas akcji fabuła *Miłości Anahity* odnosi się do wydarzeń współczesnych, a tytułowa bohaterka urasta do symbolu Armenii (tak jak Lena-Orlica do symbolu Polski w dramacie *Królewna Orlica*). Badacz zauważa zresztą, że w noweli zarysowują się podobieństwa między sytuacją Polaków gnębionych przez zaborców a sytuacją Ormian uciskanych przez imperium osmańskie. Zło i dobro zostają jednoznacznie zdefiniowane: złem są Niemcy i Turcy, dobrem — walczący z nimi Rosjanie. W tekście dowodzi się „braterstwa polsko-ormiańsko-rosyjskiego, w którym niebagatelną rolę odgrywa wspólna, chrześcijańska religia. Można też określić *Miłość Anahity* mianem peanu na cześć Ormian i Armenii z jednej strony, zaś literackim oskarżeniem imperium osmańskiego i okrucieństw Turków z drugiej" (s. 392–393). Doktor Bajko doszukuje się w słowach głównego bohatera autorskiej myśli o XX wieku, w którym początkową nadzieję, związaną z rozumem, nauką i nowoczesnością, szybko zastąpił wojenny absurd, rozczarowanie naturą ludzką.

Podrozdział trzeci rozdziału czwartego zawiera analizę drugiej noweli — *Król Duch* (1917 [1918]), nawiązującej już samym tytułem do *Króla-Ducha* Juliusza Słowackiego. W

opowieści Micińskiego dobro i zło również są wyraźnie określone: szlachetny bohater, reprezentujący „wartości humanistyczne, stronę ładu, kultury i religii" (s. 394), przeciwstawiony zostaje hordzie bolszewików przejawiających „najgorsze instynkty motłochu" (s. 394). W tekście badacz odnajduje reminiscencje z innych dzieł pisarza, a w kreacji głównego bohatera dostrzega nie tylko cechy przedwojennych bohaterów Micińskiego, łączących w sobie wiedzę i wiarę, ale widzi także rysy samego autora. Utwór wydaje się „prozatorską wykładnią idei wiersza *Hymn* [Opatrzność…]" (s. 396) z roku 1917. Bohater noweli, pod wpływem lektury fragmentu z *Króla-Ducha*, poematu zyskującego tu charakter — jaki pisze doktor Bajko — „świętej księgi polskości", doświadcza przemiany: „[…] poczuł się jako rycerz polski, wyzbył się trwogi" (s. 397). Tak więc nowela staje się „apologią wiary w Opatrzność" (s. 396). W tym znaczeniu badacz wyjaśnia dwa zdania zamykające utwór: „[…] bohater jest jak płomień, ogień (Król Duch!), jedzie przed siebie, co należy interpretować: nie patrzy w przeszłość […]. A wreszcie: »rozjaśnia« się (zatem ponownie: światło, słońce, iluminacja!) »idea Opatrzności«. Interpretuję to jako wyznanie, manifest, który należy czytać wraz z ostatnim znanym tekstem publicystycznym poety, zatytułowanym *Do Templariuszów. List 1-szy*" (s. 400).

Wnioski, jakie ostatecznie formułuje badacz po przeanalizowaniu twórczości dramaturgicznej i prozatorskiej Micińskiego, są bardzo ważne. Przede wszystkim po przewrocie bolszewickim zmienia się stosunek autora do Transcendencji (nie bez powodu nazywanej Opatrznością). Ponadto fakt, że wszystkie powstałe wtedy dramaty i nowele odnoszą się do wojny, może wynikać z przyjęcia przez Micińskiego „roli pisarza tworzącego literaturę zaangażowaną, aktualną i z założenia mającą wywierać wpływ na czytelnika" (s. 401).

Monografia doktora Bajki jest pracą przygotowaną rzetelnie, szczegółową, kontekstowo rozbudowaną, w dużej mierze odkrywczą, czasem polemiczną wobec wcześniejszych sądów czy ustaleń na temat pisarstwa autora *Królewny Orlicy*. Pod względem językowym badacz wypowiada się na ogół w sposób bardzo klarowny, starając się każdą ze swoich tez przekonująco uzasadnić. Sporadycznie zdarzają się sformułowania, w których logika budzi wątpliwości. Na przykład:

1) zdanie, w którego składni czegoś brakuje (s. 294):

> A zatem Kiereński, który na skutek fatalnych i błędnych decyzji, przez tolerowanie partii bolszewickiej po jej nieudanych próbach obalenia tegoż rządu w lipcu, a następnie we wrześniu 1917 roku (tzw. Bunt Korniłowa).

2) zdanie, w którym jest chyba o jednego Jana za dużo (s. 380):

> Ostają się Jan i Walgieria Burzana, postaci dające nadzieję i perspektywę na stworzenie z rzeszy sybirskich zesłańców […] armii „półbogów" oraz sam przywódca zdolny poprowadzić tę armię (Jan) […].

3) zdanie, z którego jednoznacznie nie wynika, czy protagoniści podważali istnienie Opatrzności, czy też nie podważali (s. 399):

> Wprawdzie protagoniści tych utworów (poza Witą) nie poddawali w wątpliwość istnienia Opatrzności lub drwiąco nazywali ją „Opacznością" — bytem działającym opacznie, lecz samo kwestionowanie istnienia Opatrzności w świetle niezawinionych przez człowieka nieszczęść i tragedii, śmierci niewinnych ludzi (trzęsienie ziemi w Messynie w *Xiędzu Fauście*), było znaczące.

Narracja przyjęta w pracy nie jest jednolita, przez co monografia traci trochę na spójności. Badacz wypowiada się niekiedy w pierwszej osobie liczby pojedynczej, a niekiedy w pierwszej osobie liczby mnogiej, na przykład: „Autor niekoniecznie musiał zdawać sobie z tego sprawę, **sądzimy** jednak, że była to świadoma strategia pisarska" (s. 259); „Przez mito-świat autora *Nietoty* **rozumiem** wytworzony w jego imaginacji obraz świata, ni to literackiego, ni to realnego" (s. 259); „Tutaj **zatrzymajmy się** natomiast przy ostatnim z wymienionych elementów" (s. 260); „**Twierdzimy** zatem, że błędem jest traktowanie wszystkich utworów napisanych przez poetę w czasie wojny łącznie" (s. 271); „**Zauważamy** tu powtórzenie sytuacji fabularnej […]" (s. 376); „Przy czym **skłaniam się** ku sądowi, że misterium w myśli poety zawsze bierze górę nad jasełkami […]" (s. 380). Tak powstaje wrażenie istnienia dwóch narratorów. Nie pomniejsza to jednak znacząco wartości rozprawy, która wywołuje bardzo pozytywne odczucia i zasługuje na wysoką ocenę. Jej wkład w rozwój dyscypliny literaturoznawstwo jest ogromny.

III. Aktywność naukowa i popularnonaukowa kandydata, osiągnięcia dydaktyczne i organizacyjne

O dużej aktywności naukowej doktora Bajki świadczą liczne publikacje. Niemniej w pierwszej kolejności wspomnieć należy o największym przedsięwzięciu, którego badacz się podjął. Chodzi o realizację projektu badawczego w ramach grantu „Naukowa edycja krytyczna *Pism rozproszonych* Tadeusza Micińskiego w czterech tomach (2015–2020)". W efekcie przeprowadzonych działań i poszukiwań odkryto kilkadziesiąt tekstów pisarza: polemik literackich, reportaży, recenzji teatralnych i literackich, artykułów publicystycznych, poematów, wierszy, a także jedną nowelę i jeden fragment dramatyczny napisany po rosyjsku. Materiały te, wraz ze znanymi już wcześniej pismami Micińskiego, wydano drukiem (t. 1–4). Ponadto — również w związku z projektem — uruchomiono stronę internetową zawierającą pełną bibliografię tych dzieł, jak też opublikowano tom *Proza Tadeusza Micińskiego*

(Białystok 2017), którego doktor Bajko jest współredaktorem. Wszystko to poszerza naszą wiedzę o przemianach światopoglądowych i estetycznych epoki Młodej Polski oraz lat 1914–1918.

W styczniu 2024 roku badacz otrzymał dofinansowanie z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki na kontynuację powyższego projektu. Celem jest wydanie w pięciu tomach pozostałych nigdy niewydanych dramatów oraz listów Micińskiego do pisarzy, polityków, ludzi kultury. Plan obejmuje także krytyczne opracowanie i publikację dwóch ogłoszonych pośmiertnie powieści pisarza: *Wity* (1926) oraz *Mené-Mené-Thekel-Upharisim!… Quasi una phantasia* (1931).

Wcześniej — przed grantami NPHR dotyczącymi Micińskiego — doktor Bajko brał udział w projekcie kierowanym przez prof. dr hab. Marię Kalinowską „Filhellenizm romantyków — specyfika polska i konteksty europejskie" (2006–2009), związanym z Ośrodkiem Badań nad Tradycją Antyczną UW. W ramach tego projektu opublikował dwa studia: o powieściach „bałkańskich" Tomasza Teodora Jeża oraz o *Królu-Duchu* Słowackiego.

Jeszcze przed uzyskaniem doktoratu — co rzadko się zdarza — badacz wydał monografię *Heroiczna Apokalipsa. W kręgu idei i wyobraźni Tadeusza Micińskiego* (Białystok 2012). Została ona wyróżniona w Konkursie o Nagrodę Konrada i Marty Górskich, organizowanym przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Uwaga zawarta we wstępie pracy określa jej charakter: „Micińskiego możemy […] czytać nie tylko jako poetę-wizjonera, lecz równocześnie jako myśliciela-wizjonera, w twórczości którego powracają wciąż te same, powielane lub na nowo ujmowane tematy i motywy. Dotyczy to zarówno jego imaginacji poetyckiej, jak i światopoglądu" (s. 17). Penetrując świat wyobraźni pisarza, badacz koncentruje się na problemie losu i przeznaczenia, tradycji antycznej i chrześcijańskiej, symbolice chaty, przestrzeni miejskiej i przyrodniczej oraz wątku apokaliptycznym. Natomiast wkraczając w świat idei Micińskiego, przedstawia tego twórcę jako: 1) „otwartego na świat patriotę"; 2) autora duchowej „Księgi, którą całe życie pisał"; 3) „swoistego trybuna ludowego, obrońcę, a jednocześnie oskarżyciela współczesnych Polaków"; 4) „zwolennika idei asymilacji Żydów"; 5) „ideologa zbliżającego się do słowianofilstwa"; 6) autora „wojennej poezji" (s. 24–25).

Następna książka doktora Bajki (*„Sny niezwykłe o Polsce i o Europie". Diagnoza kultury w pismach Tadeusza Micińskiego…*) wiąże się z doktoratem. W tej pracy nie interesuje już badacza Miciński jako poeta-wizjoner, lecz wyłącznie jako myśliciel-ideolog. Stąd przedmiotem badań jest głównie publicystyka i poezja „doraźno-polityczna", choć

uwzględniane są czasem też inne utwory. Ponieważ dla Micińskiego „nie było ważniejszego tematu niż Polska" (s. 16), dlatego badacz najpierw pyta o diagnozę kultury polskiej w jego pismach — i stawia hipotezę: „Bez Polski, sądził poeta, a szerzej: bez Słowiańszczyzny, Europa skazana jest na bycie tworem ułomnym" (s. 16). W dalszej kolejności doktor Bajko omawia żywioł słowiański (Rosja, Bałkany, polskie Kresy), żywioł germański (Niemcy, Prusy, Austria, Anglia, Skandynawia), żywioł żydowski oraz „klasyczne kultury europejskie" (Francja, Hiszpania i Portugalia, Italia, Grecja i Turcja). W podsumowaniu rozpatruje rozważania Micińskiego o Europie w wymiarze światowym, a nawet wszechświatowym, kosmicznym.

Trzecia książka kandydata, *Słowacki i spadkobiercy. Studia i szkice* (Białystok 2017), przynosi zbiór czternastu przeredagowanych, poprawionych i uzupełnionych artykułów, publikowanych wcześniej przeważnie w pracach zbiorowych (jeden artykuł ukazał się w czasopiśmie). W pierwszej części tomu znalazło się pięć tekstów o Słowackim mistycznym, a w drugiej części — dziewięć szkiców o polskich romantykach i modernistach: Sewerynie Goszczyńskim, Antonim Malczewskim, Tomaszu Teodorze Jeżu, Ignacym Dąbrowskim, Jerzym Żuławskim, Stefanie Żeromskim, Tadeuszu Micińskim, Józefie Albinie Herbaczewskim, Karolu Jacku Malewskim.

Ta książka dowodzi, że nie tylko Miciński mieści się w zakresie badań doktora Bajki. Różnorodna tematyka zebranych tu opracowań pokazuje otwartość badacza na wszelakie problemy i zjawiska historycznoliterackie, jak też świadczy o umiejętnościach analitycznych obejmujących dzieła o różnym statusie rodzajowym i gatunkowym. Potwierdzają to zresztą inne artykuły doktora Bajki, które w powyższym tomie się nie znalazły, jak też najnowsze teksty. Przykładem takie publikacje, jak: *Ironiczne pasje Ludwika Stanisława Licińskiego* (w tomie *Ironia modernistów. Studia*, Białystok 2018); *Literatura piękna w tekstach utworów artystów polskiej sceny metalowej* (w tomie *Artyści i sceny metalowej (kontr)kultury*, Kraków 2020); *Ile Odessy jest w sonetach odeskich Adama Mickiewicza* (w tomie *Polacy w Odessie. Studia Interdyscyplinarne*, Białystok — Odessa 2021); *Ezoteryzm myśli i „Myśli ezoteryczne" Andrzeja Niemojewskiego* (w tomie *Młoda Polska ezoteryczna. Metamorfozy poetyki — idee — osobowości*, Białystok 2023).

Aktywność naukowa doktora Bajki widoczna jest również w sporządzanych wstępach do wydań tekstów źródłowych, we współredagowaniu prac zbiorowych, sporządzaniu recenzji monografii i artykułów naukowych, wystąpieniach czynnych na sesjach naukowych. Ponadto badacz zredagował dwie książki innych naukowców: Krzysztofa Korotkicha (*Wyobraźnia apokaliptyczna Juliusza Słowackiego. Obrazy — wizje — symbole*, Białystok 2011) oraz

(wraz z Anną Janicką) Wojciecha Gutowskiego (*W splątanej tkaninie stuleci… O literaturze polskiej kulturowego przełomu*, Białystok 2020).

Doktor Bajko współorganizował kilkanaście konferencji (przed doktoratem — trzy, po doktoracie — dziesięć). Wykładał okazjonalnie w Katedrze Polonistyki Instytutu Filologii należącego do Narodowego Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki w Kijowie (29.04.2016) oraz w Uniwersytecie Wielkotyrnowskim im. Świętych Cyryla i Metodego w bułgarskim Wielkim Tyrnowie (6–10.06.2016). Co więcej, odbył kilkumiesięczny (2.03.2020 — 12.06.2020) staż naukowy w Instytucie Slawistyki Uniwersytetu Wiedeńskiego, w związku z projektem finansowanym w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości" na lata 2019–2022.

Badacz pełnił funkcję promotora pomocniczego w przewodzie doktorskim mgr Danuty Niebrzydowskiej. Rozprawa zatytułowana *Biblijna Maria Magdalena w dramacie polskim przełomu XIX i XX wieku*, napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jarosława Ławskiego, została obroniona na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku (11.06.2021).

Od 2007 roku doktor Bajko jest członkiem Redakcji Naukowej Serii Wydawniczej „Czarny Romantyzm", a także członkiem Rady Redakcyjnej naukowo-literackiego Pisma Studentów Wydziału Filologicznego „Próby. Nieregularnik Filologiczny" (red. naczelny Krzysztof Korotkich).

Uczestniczył (wraz Jarosławem Ławskim i Anną Janicką) w spotkaniu autorskim pod tytułem „Uniwersytet, biblioteka, miasto", zorganizowanym w Bibliotece Regionalnej Uniwersytetu w Wielkim Tyrnowie (8.06.2016). Służyło ono przedstawieniu białostockich naukowych serii wydawniczych, czasopism oraz bułgarskich wątków w twórczości pisarzy polskich. Z kolei w roli gościa doktor Bajko występował (wraz z Jarosławem Ławskim) w „Maratonie Micińskiego" (23.11.2020), otwartym zebraniu (online) Katedry Historii Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski Wydziału Polonistki UJ. Temat spotkania brzmiał: „Gwiazdy strącić strzałą Fantazmatu. O twórczości Tadeusza Micińskiego".

Badacz brał też udział w promocji książki własnej *(„Sny niezwykłe o Polsce i o Europie". Diagnoza kultury w pismach Tadeusza Micińskiego…*) oraz książki Łukasza Zabielskiego (*Meandry antyromantyczności. Kajetan Koźmian i romantycy polscy*, Kraków 2015). Spotkanie odbyło się w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie (10.12.2015). Obie monografie ukazały się w tym samym roku i w tym samym wydawnictwie Collegium Columbinum — stąd zapewne pomysł ich wspólnej prezentacji przez autorów.

Jeden ze swoich wykładów dr Bajko specjalnie przygotował i wygłosił w Zespole Szkół Mechanicznych. Centrum Kształcenia Praktycznego nr 2 im. Św. Józefa w Białymstoku.

Wystąpienie nosiło tytuł „Śmierć w kulturze” i miało miejsce w ramach imprezy cyklicznej — XXI Tygodnia Nauk Humanistycznych (25.11.2016).

Doktor Bajko jest doświadczonym dydaktykiem akademickim. Prowadził zajęcia z kilkunastu przedmiotów na kierunkach filologia polska, kulturoznawstwo, pedagogika. Był promotorem rozpraw dyplomowych. Recenzował prace licencjackie i magisterskie.

Analiza osiągnięcia naukowego wskazanego przez habilitanta oraz jego aktywności naukowej i popularnonaukowej, osiągnięć organizacyjnych i dydaktycznych, pozwala jednoznacznie stwierdzić, że dr Marcin Bajko spełnia wszystkie wymogi stawiane kandydatom do stopnia doktora habilitowanego określone w art. 219 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Niniejszym rekomendujemy nadanie dr. Marcinowi Bajce stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych, w dyscyplinie literaturoznawstwo.

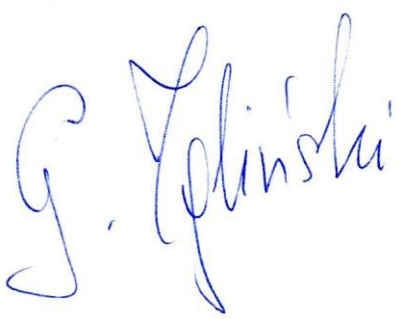

Prof. dr hab. Grzegorz Igliński